

Analize i rasprave

Marijan BOBINAC

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Izvorni znanstveni rad.
Prihvaćen za tisak 29. 11. 2019.

Goetheova ideja svjetske književnosti Uz jubilej “časopisa za svjetsku književnost”

Goethe – od rane mladosti entuzijastični čitatelj, potom i promicatelj i prevoditelj djela raznih autora – u posljednjim je desetljećima života silno intenzivirao svoj interes za književne i kulturne fenomene suvremenoga, ali i ranijih razdoblja, ne ograničavajući se pritom na njemački i širi europski prostor nego bacajući pogled i daleko iza njihovih obzora. Vrijeme je to što s okončanjem napoleonskih ratova i s odredbama Bečkoga kongresa 1815. godine donosi dugo iščekivani mir koji će, kako se pokazalo, stvoriti pretpostavke za svekolik razvitak na gospodarskom, društvenom i kulturnom planu. Međusobno otvaranje europskih društava nakon dva desetljeća ratovanja stajalo je doduše u sjeni restaurativnih nastojanja sila pobjednica, posebno vidljivih u restriktivnim cenzurnim mjerama Metternichova režima, no ona ipak nisu bitno ograničila dotada neslućene razmjere kulturnog transfera, procesa koji je dodatni zamah dobio i naglim razvojem prometne tehnike i tiskanih medija.

Nije slučajno što je upravo – stari – Goethe postao jednim od ključnih sudionika procesa dinamiziranja kulturne suradnje. Polovicom 1810-ih godina se – u europskim razmjerima već pomalo zaboravljeni – književnik iz Weimara na velika vrata vraća u svijest suvremenika izvan granica njemačkog jezika. Ranu europsku slavu, stečenu u 1770-im godinama “skandaloznim” romanom o Wertherovim patnjama, sada aktualizira i u mnogome nadmašuje spoznaja o iznimnoj estetskoj vrijednosti cjelokupnoga Goetheova književnog opusa, spoznaja koja se potiče i širi ponajprije iz inozemstva. Presudnom se u tom recepcijskom zaokretu pokazuje knjiga francuske književnice Germaine de Staël *De l'Allemagne (O Njemačkoj)* koja je na engleskom objavljena 1813. a na francuskom i njemačkom godinu dana kasnije, knjiga koja nije značajna samo po tome što predstavlja prvu imagošku raspravu u modernom smislu riječi, nego i po tome što je njemačku književnost i kulturu nedvojbeno prikazala kao vodeću u suvremenoj Europi a Goethea kao njezina neupitnog prvaka. Razumije se da su mnogi u inozemstvu već i ranije uvidjeli estetski

domet autorskih opusa od Lessinga preko Goethea i Schillera do mladih romantičara, no tek je djelo francuske autorice osvijestilo iznimnost njemačke književnosti i kulture u posljednjoj trećini 18. i na početku 19. stoljeća.

U važne posljedice široke recepcije knjige Germaine de Staël spada i okolnost što su mnogi europski (i američki) umjetnici i intelektualci Goethea počeli doživljavati kao najviši duhovni i umjetnički autoritet svog doba, kao osobu s kojom treba stupiti u kontakt ili joj čak krenuti u pohode u provincijsku metropolu Weimar. Goethe, koji u starosti više nije poduzimao dulja putovanja, dobro se uživio u ulogu književnog patrijarha i rado primao goste koji su stizali iz raznih zemalja svijeta. Potaknuti lektinom knjige francuske spisateljice obratili su mu se i neki vodeći suvremeni autori, slali mu svoja djela na čitanje i vodili s njim intenzivnu korespondenciju. Uočljivo je pritom da s Goetheom iz inozemstva ne kontaktiraju klasicistički tradicionalisti, nego prije svega romantičari, dakle autori mlađeg naraštaja poput Georgea Gordona Byrona, Thomasa Carlylea, Waltera Scotta, Alessandra Manzoniya, Victora Hugoa i drugih. Usto, Goethe redovito prati suvremene inozemne književne i kulturne časopise s francuskoga, engleskog i talijanskog jezičnog područja i dopisuje se s njihovim urednicima.

Tragovi toga intenzivnog kulturnog transfera velikim su dijelom dokumentirani u Goetheovom časopisu *Über Kunst und Altertum* (1816–1832); u autorovim poetološkim razmišljanjima tog vremena očituju se prije svega u ideji “svjetske književnosti” (*Weltliteratur*), navlastitom književnom konceptu kojim Goethe književnost pokušava pozicionirati u uvjetima moderne, u procijepu između procesa “internacionalizacije” i “nacionalizacije”, između njezine sve veće izloženosti trendovima globalizacije i sve snažnije njezine nacionalne određenosti naočigled uznapredovalih procesa integracije suvremenih nacija i njihovih kultura. Razmišljanja o fenomenu svjetske književnosti rasuta su u raznim autorovim očitova-

njima koja je iznio u člancima, pismima i zabilježenim izjavama u razdoblju između 1827. i 1832. godine, ujedno godine njegove smrti.

Među gostima u Goetheovoj kući u Weimaru našao se 1826. godine i austrijski književnik Franz Grillparzer koji je o tome tri desetljeća kasnije izvijestio u svojoj *Autobiografiji* (*Selbstbiographie*, 1853). Tada 35-godišnji, već afirmirani dramatičar svjedoči o posjetu kod 77-godišnjeg Goethea kao o nekoj vrsti audijencije koju monarsi daju svojim podanicima i koja je u senzibilnog Austrijanca, kako se može pročitati između redaka, izazvala određenu nelagodnu.

S ovim i s onim posjetiteljima razmijenio je poneku riječ i naposljetku došao i do mene koji sam stajao na suprotnoj strani sobe. Upitao me čita li se u nas talijanska književnost u većoj mjeri. Odgovorio sam mu u skladu s istinom da je talijanski jezik vrlo proširen, (...) ali da se talijanska književnost nasuprot tome potpuno zanemaruje te da se mnogi iz mode sve više okreću engleskoj koja međutim, unatoč svojoj izvrsnosti, ima stanovitu primjesu grubosti koja mi se za suvremeno stanje njemačke kulture, ponajprije poetske, čini nedovoljno korisnom. Je li mu se ta moja opaska svidjela ili nije, ne mogu znati, rekao bih prije ovo potonje, jer je upravo tada bilo vrijeme njegove korespondencije s lordom Byronom. Udaljio se od mene, razgovarao s drugima, vratio se potom opet meni, govorio mi nešto, no ne sjećam se više što, naposljetku se udaljio i mi smo bili otpušteni.¹ (GWI, 232–233)

Bez obzira na čuđenje što su u Grillparzera izazvala domaćinova pitanja, ponajprije ono o recepciji talijanske književnosti u Austriji, i živopisno mnoštvo posjetilaca u Goetheovoj kući, Grillparzerova sjećanja na boravak u Weimaru jasno upućuju na to kako su snažno starog Goethea zaokupljali različiti aspekti književne i kulturne razmjene u 1820-im godinama, okolnost koja je nedvojbeno stajala i u vezi s nastajućim konceptom svjetske književnosti. Ne može se previdjeti da Grillparzer nije bio svjestan toga kamo domaćin smjera sa svojim pitanjima, no sve-

¹ “Er sprach mit diesem und jenem ein paar Worte und kam endlich auch zu mir, der ich an der entgegengesetzten Seite des Zimmers stand. Er fragte mich, ob bei uns die italienische Literatur sehr betrieben werde. Ich sagte ihm der Wahrheit gemäß, die italienische Sprache sei allerdings sehr verbreitet (...). Die italienische Literatur dagegen werde völlig vernachlässigt, und man wende sich aus Modeton vielmehr der englischen zu, welche bei aller Vortrefflichkeit doch eine Beimischung von Derbheit habe, die für den gegenwärtigen Zustand der deutschen Kultur, vornehmlich der poetischen, mir nichts weniger als förderlich scheine. Ob ihm diese meine Äußerung gefallen habe oder nicht, kann ich nicht wissen, glaube aber fast letzteres, da gerade damals die Zeit seines Briefwechsels mit Lord Byron war. Er entfernte sich von mir, sprach mit andern, kam wieder zu mir zurück, redete, ich weiß nicht mehr von was, entfernte sich endlich, und wir waren entlassen” (GWI, 232–233) – Ovaj i sve ostale citate preveo je autor rada, iznimku predstavljaju navodi iz Eckermannovih *Razgovora s Goetheom* koje je preveo Zdenko Škreb, te citat iz *Komunističkog manifesta* Marxa i Engelsa u prijevodu Moše Pijade.

jedno se iz njegovih sjećanja na razgovor s Goetheom može steći dojam o važnim sastavnicama ideje svjetske književnosti. Kao što se naglašava u novijim istraživanjima – i o tome će u daljnjem tekstu biti više riječi – Goethe se u svojim refleksijama o svjetskoj književnosti ponajviše oslanjao na tri aspekta: u estetskom smislu zalagao se za diversifikaciju književnosti i kulture, za promoviranje različitih njezinih vidova i nacionalnih tradicija; u medijalnom smislu naglasak je stavljao na dinamični razvitak tiskanih medija, tada uglavnom knjiga i časopisa, a s tim u vezi i prevodilaštva naočigled brzo rastućeg broja književnih tekstova na sve više i više nacionalnih jezika; u socijalno-ekonomskom smislu pak, imajući u vidu velik napredak u prometu i trgovinskoj razmjeni, Goethe se zauzimao za intenziviranje duhovne razmjene živućih “literatora”, to jest za osobne susrete književnika i intelektualaca različitih nacionalnosti (usp. Strich, u novije vrijeme i Birus, Lamping, Jurt). To uostalom ne potvrđuje samo Grillparzerov izvještaj o velikom broju posjetitelja u Goetheovoj kući, o tome svjedoči i domaćinovo pitanje o prijevodima talijanske književnosti u Austriji te Grillparzerova napomena da se znatno više od talijanske u njegovoj zemlji prevodi engleska književnost;² medijski aspekt se doduše izričito ne spominje, ali nedvojbeno je da se podrazumijeva.

Kada je riječ o osobnim kontaktima između autora različitih nacionalnih jezika, Goetheu je – kako proizlazi iz jedne njegove bilješke iz 1828. godine – bilo iznimno važno “da se živući literatori međusobno upoznaju i da se uzajamnom naklonošću i u duhu zajedništva založe za društveno djelovanje” (cit. prema Strich 1946: 370–371). Među posjetiteljima iz Europe i Sjeverne Amerike koji su primanje kod weimarskog Olimpijca smatrali pitanjem prestiža, bili su i mnogi predstavnici postojećih, ali i nastajućih kulturnih i intelektualnih elita (usp. Jurt 2018: 69, 74), a koji su nerijetko i sami prakticirali kulturnu razmjenu u Goetheovu smislu. Okolnost što je Goethe tako veliku vrijednost polagao na kontakte s inozemnim “literatorima” proizlazila je i odatle što su mu oni služili kao neka vrsta korektiva za “pedanterijsku uobraženost” (Eckermann 1950: 53) suvremenih njemačkih pisaca koji, kako je on smatrao, nisu mnogo držali do društvenosti. U njegovim očima upravo je nedostatna spremnost za komunikaciju u vodećih aktera tadašnje njemačke kulture znatno pridonosila njihovoj provincijalnosti; umjesto toga trebalo bi se, smatrao je Goethe, ravnat prema francuskim i britanskim primjerima i pokrenuti medije koji bi se obraćali široj publici, zainteresiranoj za pitanje književnosti i kulture. Kao najvažniji uzor služio mu je pritom pariški list *Le Globe* koji je, kao organ francuskih

² Uočljiv je pritom Grillparzerov previd u datiranju Goetheove korespondencije s Byronom u 1826. godinu kada je engleski autor već dvije godine bio mrtav.

kasnih romantičara, svoj vrhunac dosegnuo u drugoj polovici 1820-ih godina. Stoga ne može začuditi što je dolazak mladog književnika i filologa Jean-Jacquesa Ampèrea, urednika tog lista, imao veliko značenje za Goethea: sina poznatoga francuskog fizičara koji je u Weimar stigao u proljeće 1827, pola godine nakon Grillparzera, Goethe je primio na više povjerljivih razgovora; Ampère, “znalac lijepe književnosti”, pripada – kako je njegov domaćin zabilježio – “u energične i promišljene ljude (...) koji s temperamentom i snagom djeluju u krugu *Globea*” (cit. prema Jurtu 2012: 41).

Kulturni transfer intenzivno se tada odvijao i u suprotnom smjeru, a presudnom se pritom pokazala knjiga gospođe de Staël o Njemačkoj koja je, kao što je spomenuto, u Francuskoj i drugdje u Europi od polovice 1810-ih potaknula veliko zanimanje za njemačku kulturu. Ima li se na umu da je francuska književnica središnje mjesto u svojoj knjizi posvetila upravo weimarskom klasiku, ne može začuditi iznimna pozornost koju je *Le Globe* posvećivao njemačkoj književnosti i napose Goetheu. Upravo je jedan napis u pariškom časopisu potaknuo Goethea na to da u članku iz siječnja 1827. prvi puta upotrijebi pojam svjetske književnosti i da u toj prigodi iznese svoje uvjerenje da se “opća svjetska književnost” (“eine allgemeine Weltliteratur”, citirano prema Strich 1946: 369) nalazi u procesu nastajanja. Goetheu je *Le Globe* nedvojbeno predstavljao najvažniji medij za posredovanje književne razmjene, no taj je organ bio tek jedan u nizu reprezentativnih književnih časopisa koje je on redovito pratio i na taj se način informirao o prilikama u kulturama drugih jezika. Valja dodati da su u njegove daljnje važne izvore informacija pripadali i britanski periodici *Edinburgh Review* i *The Quarterly Review* te milanski časopis *L'Eco*, s kojim je također uspostavio kontakt.

Usporedivu namjeru slijedio je stari Goethe i sa svojim kućnim organom, časopisom *Über Kunst und Altertum* koji je velikim dijelom punio vlastitim priložima. U časopisu koji se – za razliku od za ono doba visokonakladnog *Globea* – uglavnom obraćao elitnoj publici, nije se pisalo samo o njemačkoj, nego jednako tako i o stranim književnostima, prije svega o francuskoj, engleskoj i talijanskoj. Kada je riječ o manjim europskim književnostima, Goethe je naglasak stavljao na prijevode iz češke, irske i srpske narodne poezije, među ostalim zacijelo i stoga što su usmeno prenošeni književni tekstovi igrali istaknutu ulogu u tada nastajućim nacionalnim integracijskim pokretima i što su zapadnim elitama predstavljani kao važna svjedočanstva nacionalnoga kulturnog nasljeđa. U tom kontekstu valja upozoriti i na činjenicu da se Goethe istovremeno bavio i izvaneuropskim književnostima, činjenicu što najjasnije do izražaja dolazi u njegovoj pjesničkoj zbirci *West-östlicher Divan (Zapadno-istočni divan, 1819)*.

Kao što je istaknuto, osim na osobnoj komunikaciji “literatora” i medijskom posredovanju njihove

produkcije, ideja svjetske književnosti temeljila se i na prevoditeljskom radu. Od mladosti Goethe je stjecao znanja o različitim književnostima svijeta, od književnosti orijenta do književnosti klasične antike, od književnosti srednjeg vijeka do suvremene europske i sjevernoameričke književnosti. S tim je najuže bio povezan i njegov prevoditeljski rad, o čemu svjedoče neki ingeniozni prijevodi u ranom autorovu djelu, primjerice prijevodi ulomaka iz Macphersonova spjeva o Ossianu, uvršteni u *Patnje mladog Werthera* kao rad naslovnog junaka, ili pak južnoslavenske narodne balade *Hasanaginice (Das Klanggesang von der edlen Frauen des Asan Aga)* koju je Goethe na njemački prepjevao na osnovi francuskog prijevoda (proizišlog, dakako, iz Fortisove verzije pjesme). I u kasnijim je vremenima mnogo prevodio, između ostalih i tekstove Voltairea, Diderota, Cellinija, Manzoniya i Byrona. U sklonosti prema prevođenju Goethe nije bio usamljen u svome dobu. Njegovi stariji i mlađi suvremenici preveli su mnoga djela stranih autora na njemački, neki od tih prijevoda, poput prijevoda Shakespeareovih drama iz pera Augusta Wilhelma Schlegela i Ludwiga Tiecka, još se i danas koriste kao predložak za predstave u njemačkim kazalištima.

Zanimljivo je da je intenzivna prevoditeljska aktivnost tog vremena uključivala i teorijske refleksije o prevođenju te da se u njih uključio i sam Goethe. U pismu škotskom književniku Thomasu Carlyleu, najznačajnijem suvremenom posredniku njemačke književnosti u engleskom jezičnom prostoru, piše on primjerice 1. siječnja 1828. da su “upravo veze između izvornika i prijevoda one (...) koje najjasnije izražavaju odnose jedne nacije s drugom i koje se u svrhu promicanja (...) svjetske književnosti moraju izvršno poznavati i moći ocjenjivati”.³ Goetheu, kao i većini drugih suvremenih njemačkih prevoditelja, presudna je pritom bila vjernost izvorniku. U uvjerenju da je njemački jezik u prevođenju tekstova znatno fleksibilniji od drugih jezika, njemački su prevoditelji “kompleks kašnjenja” za starijom francuskom prevoditeljskom tradicijom, uvelike opterećenom “artificijelnim stiliziranjem dvorske komunikacije”, nastojali preokrenuti “u svoju korist” (Jurt 2012: 33). Tako Goethe u svom članku *Serbische Lieder (Srpske pjesme)* iz 1825. primjećuje da se njemački “svim idiomima priključuje s lakoćom” i da se tako “dobro znade pronaći u riječima, tvorbama riječi, sklopovima riječi, izrekama i svemu onome što spada u gramatiku i retoriku (...) tako da mu se može priznati da se pri prevođenju u svakom pogledu uspijeva zadržati bliskost izvorniku” (HA 12, 337).⁴

³ “(...) eben diese Bezüge vom Originale zur Übersetzung sind (...), welche die Verhältnisse von Nation zu Nation am allerdeutlichsten aussprechen und die man zur Förderung der (...) Weltliteratur vorzüglich zu kennen und zu beurteilen hat” (cit. prema Strich, 370).

⁴ “Die deutsche Sprache (...) schließt sich an die Idiome sämtlich mit Leichtigkeit an (...); sie weiß sich in Worte, Wortbildungen,

Osim oduševljenog zagovaranja prevoditeljstva, popraćenog razmatranjima o teoriji prevođenja, može se u članku uočiti i osvrt na druge aspekte njegove ideje svjetske književnosti: poznajući neke primjere južnoslavenske narodne poezije već od ranije, Goethe se s njome temeljitije upoznaje u 1820-im godinama, ponajprije kroz osobne kontakte sa srpskim jezičnim reformatorom Vukom Stefanovićem Karadžićem, te o toj književnoj tradiciji izvještava u časopisu *Über Kunst und Altertum* (IV/1, 1823) istodobno najavljujući skorašnje objavljivanje izbora iz tog korpusa tekstova u njemačkom prijevodu.

Kao što taj primjer pokazuje, a mogli bi se navesti i brojni drugi, književni transfer u prvoj trećini 19. stoljeća doseže do tada neslućene razmjere, što dakako – kako je spomenuto – stoji u uskoj svezi s društvenim i političkim okolnostima po okončanju napoleonskih ratova, ali i s istodobnim naglim razvitkom novih medijskih i prometnih sredstava. Goethe doduše nije bio prvi koji je naočigled nastajanja međunarodnih mreža književne komunikacije govorio o “svjetskoj književnosti”;⁵ no on je bio prvi koji je ubranu modernizaciju književnog pogona povezo s tim pojmom i potom na njega u brojnim prigodama izričito ukazivao. Stoga nema dvojbe da se upravo on – kako Hendrik Birus ističe pozivajući se na Michela Foucaulta – treba smatrati “utemeljiteljem diskurzivnosti” diskusije o svjetskoj književnosti (Birus 2007: 825). Doduše, Goethe nije napisao cjelovitu raspravu posvećenu ideji svjetske književnosti, no pojam i refleksije o njoj mogu se naći u nizu njegovih izjava iz vremena nakon 1827. godine: riječ je o nekoliko članaka i bilješki u njegovu dnevniku, o korespondenciji s nekim suvremenicima poput Karla Streckfuša te o zapisima njegovih tadašnjih sugovornika Friedricha von Müllera i Johanna Petera Eckermanna.⁶ Zacijelo najpoznatiju i najčešće citiranu izjavu o svjetskoj književnosti dao je Goethe svom tajniku Johannu Peteru Eckermannu 31. siječnja 1827. godine, izjavu koja je ujedno izazvala – i još uvijek – izaziva kontroverze i nerazumijevanja:

Sve više vidim (...) da je pjesništvo opće dobro čovječanstva i da se svagdje i u svako doba javlja u stotinama i stotinama ljudi. Netko to načini malo bolje od drugoga i pliva malo duže na površini nego drugi, i to je sve. (...) svatko mora sebi reći, da pjesnički dar nije tako rijetka stvar, i da zato nitko nema osobitog razloga da

se mnogo ponosi time, što je napisao dobru pjesmu. Ali dakako, ako mi Nijemci i ne provirimo iz uskog kruga svoje okoline, padamo vrlo lako u tu pedantirijsku uobraženost. Ja se zato rado ogledam na druge narode i savjetujem svakome, da i on to čini. Narodna književnost ne znači više mnogo, primiče se vijek svjetske književnosti, i sad mora svatko pripomoći, da ubrza njegov dolazak. (Eckermann 1950: 52–53)⁷

Iz ove – kao i iz drugih njegovih izjava o svjetskoj književnosti – jasno proizlazi da se Goethe pri tvorbi pojma ne vodi nekim sustavnim postupkom. Usredotočivši se, umjesto toga, na neke aspekte fenomena, njegove – u pretežnoj mjeri – asocijativno prezentirane izjave, znatno više obilježene slikovitošću nego pojmovnošću, ne pružaju argumentacijski temelj za jednoznačno definiranje koncepta svjetske književnosti. Okolnost što diskusija o svjetskoj književnosti traje sve do danas i što uvijek iznova proizvodi nove referencijske odnose, usko je povezana s otvorenošću koncepta. U njegova najznačajnija “metaforička polja”, kako je u novije vrijeme ustvrdio Manfred Koch, pripadaju pojmovi “tržišne konkurencije” i “pomirenja među narodima” (Koch 2000: 48) ili, drugim riječima, svjetska književnost je “posao i proces razumijevanja, sistemsko zbivanje određeno tržištima i središtima kulturne moći” na jednoj i “nastojanje za sporazumijevanjem, nošeno mirovnim težnjama pojedinaca i naroda” (Koch 2000: 39–40) na drugoj strani.

Već zarana zamijećena je iznimna važnost tih dvaju značenjskih segmenata u pojmu, no uvjerljiva povezanost među njima teško se uspijevala uspostaviti. Otuda niti ne čudi što se iznimno raznolika i jedva saglediva povijest recepcije Goetheove ideje svjetske književnosti često kretala između tih dvaju polova: s jedne strane htjelo se njime upozoriti na modernizaciju književnosti koja je – na pozadini istodobnog procesa nacionalne diferencijacije – za posljedicu imala povećanje međunarodne konkurentnosti, s druge pak strane ona je predstavljana i kao sredstvo međunarodne kulturne (i političke) komunikacije, a time i kao sredstvo sporazumijevanja i pomirenja među narodima (usp. Koch 2000: 40). Prepletanje tih dvaju polova pojma jasno do izražaja dolazi i u citiranom razgovoru s Eckermannom.

⁷ “Ich sehe immer mehr, (...) daß die Poesie ein Gemeingut der Menschheit ist, und daß sie überall und zu allen Zeiten in hunderten und aber hunderten von Menschen hervortritt. Einer macht es ein wenig besser als der andere und schwimmt ein wenig länger oben als der andere, das ist alles. (...) jeder muß sich eben sagen, daß es mit der poetischen Gabe keine so seltene Sache sei, und daß niemand eben besondere Ursache habe, sich viel darauf einzubilden, wenn er ein gutes Gedicht macht. Aber freilich wenn wir Deutschen nicht aus dem engen Kreise unserer eigenen Umgebung hinausblicken, so kommen wir gar zu leicht in diesen pedantischen Dünkel. Ich sehe mich daher gern bei fremden Nationen um und rate jedem, es auch seinerseits zu tun. National-Literatur will jetzt nicht viel sagen, die Epoche der Welt-Literatur ist an der Zeit und jeder muß jetzt dazu wirken, diese Epoche zu beschleunigen” (Eckermann 1987: 211).

Wortfügungen, Redewendungen und was alles zur Grammatik und Rhetorik gehören mag, so wohl zu finden, daß (...) man ihr doch vorgeben wird, sie dürfe sich bei Übersetzung dem Original in jedem Sinne nahe halten” (HA 12, 337).

⁵ Pojam *Weltliteratur* prvi je upotrijebio Christoph Martin Wieland u razdoblju oko 1810. godine, ali u značenju “učenosti”, “načitanosti” (usp. Takahashi 2009, Birus 2007: 825).

⁶ Fritz Strich, jedan od velikih germanista 20. stoljeća, u dodatku je svojoj još i danas relevantnoj monografiji o Goetheovu konceptu svjetske književnosti (*Goethe und die Weltliteratur*, 1946) prikupio ukupno dvadeset takvih mjesta u spomenutim izvorima (Strich 1946: 369–372).

Sasvim u smislu svog stava o dinamiziranju i produblivanju međunarodne književne razmjene Goethe uočava i početak jednoga novog razdoblja u kojem nacionalna književnost “ne znači više mnogo” i u kojem se “primiče (...) vijek svjetske književnosti”, u kojem ona postaje nužnom i svrsishodnom. Po njegovu mišljenju riječ je o nezaustavljivu procesu u koji bi se trebala uključiti svaka nacionalna književnost želi li izbjeći stanje kreativne tromosti. Kao “opće dobro čovječanstva” trebale bi nacionalne književnosti uvijek pred očima imati svoje vlastito nasljeđe, ali jednako bi tako trebale biti otvorene i prema književnim tradicijama drugih jezika. U uvjetima snažnog intenziviranja kulturne razmjene nacionalne se književnosti ne bi trebale ustezati od preuzimanja različitih stilova i postupaka međunarodnog porijekla, dakako, ako se u njihovu kontekstu pokažu pogodnima i primjenjivima. Konceptom svjetske književnosti Goethe je suvremenicima htio osvijestiti činjenicu da se društvena uloga književnosti ubrzano mijenja i da stoga predstavlja sve veći izazov, i to podjednako u individualnom i u kolektivnom smislu. U toj njegovoj intenciji očituje se i uvjerenje da će prestiž nacionalnih književnosti i pojedinačnih književnih opusa u budućnosti ovisiti prije svega o tome u kojoj će se mjeri uspjeti nositi s tijekovima međunarodnih procesa kulturne razmjene.

Ne može se međutim previdjeti da Goethe u isti mah upozorava i na naličje opisanog procesa modernizacije. U tim uvjetima, kako iz njegovih riječi jasno proistječe, počinje se formirati i književno tržište, fenomen koji se, nimalo drukčije nego u ekonomskoj sferi, temelji na sve oštrijoj konkurenciji. Jednako jasno on uviđa i činjenicu da takvo stanje stvari potiče nastajanje asimetrične strukture u širenju kulturnih dobara: dok su centri kulturne moći stalno u stanju da potvrđuju i šire svoj dominantan položaj na književnom tržištu, periferne kulture, čak i kad mogu ponuditi djela iznimne kvalitete, moraju računati s brojnim preprekama u svome međunarodnom profiliranju. Spomenuto je da je Goethe u svojim razmišljanjima o svjetskoj književnosti veliko zanimanje pokazivao i za manje nacionalne književnosti. Unatoč tome jasno je da je njegov interes u prvom redu bio usmjeren na velike zapadne kulture, a od njih osobito na francusku književnost i njezine veze s njemačkom književnošću, okolnost koja ne proizlazi samo iz Goetheovih čitateljskih sklonosti, već jednako tako i iz njegovih publicističkih težišta i inozemnih kontakata.

Tom nalazu, koji najavljuje nastajanje globalnoga, u međuvremenu već odavno uspostavljenoga kulturnog tržišta, suprotstavlja se jedan drugi aspekt Goetheova koncepta svjetske književnosti: ideja humanosti i mira. Nema dvojbe o tome da je Goethe u njemu vidio velik potencijal za mirotvorstvo i za sporazumijevanje među narodima, no nije ga shvaćao samo kao apstraktni apel za propagiranje ideje mira i humanosti. S njime je povezivao i konkretne aktualne ciljeve, ciljeve koji ideju svjetske književnosti iskazuju

kao “eminentno politički koncept” (Adler 2017: 30): nakon četvrt stoljeća ratnih sukoba koji su započeli s francuskim revolucionarnim ratovima početkom 1790-ih godina i završili s bitkom na Waterloo 1815. godine, konačno bi u Europi trebalo nastupiti razdoblje bez rata, razdoblje koje bi se trebalo voditi prosvjetiteljskim idejama poput mira, tolerancije i sporazumijevanja među narodima. Jer – tako bi se mogla protumačiti Goetheova razmišljanja – tek s odustajanjem od ratnog nasilja može se ostvariti civiliziranje europskih naroda, tek time što države i narodi više ne stoje na sukobljenim, neprijateljskim pozicijama, može se uspostaviti i razvijati slobodna razmjena dobara na svim područjima, pa tako i u kulturi.

Na taj način, “uza sve veću brzinu prometa”, kako Goethe bilježi 1830. godine, “neizbježno” će se stvoriti jedna “takva književnost” (cit. prema Strich 1946: 371). Nadnacionalni kulturni fenomen te vrste moći će se međutim ostvariti tek ako se prevlada nacionalna arogancija, u njemačkom slučaju “pedanterijska uobraženost” i ako se umjesto nje njemački autori započnu “ogleda[t]i kod drugih naroda”. Premda se u njegovim izjavama o svjetskoj književnosti nikada izričito ne spominje pojam kozmopolitizma, ne može biti sumnje u tome da se Goethe uzdigao iznad nacionalne skučenosti i da je bio pristaša vrijednosti univerzalnoga ljudskog društva. Da on visoku važnost pripisuje suradnji među narodima, a time i kozmopolitizmu, jasno je već iz spomenute preporuke suvremenim njemačkim autorima da se ne vode nacionalnom isključivošću. S druge pak strane on je itekako svjestan činjenice da, kako navodi u članku iz 1828. godine, “ne može biti riječi o tome da nacije trebaju misliti jednako”; naprotiv, “one se samo trebaju međusobno upoznavati, shvaćati, a ako se međusobno već ne vole, trebaju naučiti da jedna drugu trpe” (cit. prema Strich, 370).⁸ Uzajamna tolerancija, kako je Goetheovu izjavu od 15. srpnja 1827. zabilježio Eckermann, dovest će “u bliskom komuniciranju između Francuza, Engleza i Nijemaca” do toga da će se velike europske nacije započeti “uzajamno korigirati” (Eckermann 1987: 243)⁹ te time pokazati primjer – kako bi se odatle moglo zaključiti – i manjim narodima.

Treba istaknuti ipak da Goetheovo zauzimanje za pojačanu međunarodnu suradnju, a koje se često shvaćalo i kao njegov specifičan doprinos razumijevanju među narodima, nipošto nije bilo izolirano u tom vremenu. Od svršetka napoleonskih ratova, a napose od objavljivanja knjige *De l'Allemagne Ger-*

⁸ “(...) nicht die Rede sein könne, die Nationen sollen überein denken”; (...) “sie sollen nur einander gewahr werden, sich begreifen, und wenn sie sich wechselseitig nicht lieben mögen, sich einander wenigstens dulden lernen” (cit. prema Strich, 370).

⁹ “(...) bei dem engen Verkehr zwischen Franzosen, Engländern und Deutschen (...) dazu führen, dass die großen europäischen Nationen einander zu korrigieren beginnen” (Eckermann 1987: 243).

maine de Staël, i u drugih se europskih naroda primjećuje pojačan interes za strane kulture. Goetheova razmatranja o svjetskoj književnosti “mogu se stoga protumačiti i kao reakcija na sve snažnije strukture uzajamnoga međunarodnog književnog interesa u čijem je središtu stajao on kao živući patrijarh njemačke književnosti” (Goßens 2011: 17).

Nije bez važnosti ni okolnost što je nastanak ideje o svjetskoj književnosti usko povezan s estetskim humanizmom, središnjim aspektom njemačke književnosti u razdoblju oko 1800. godine, a koji najjasnije do izražaja dolazi u Goetheovu i Schillerovu djelu. Taj univerzalističko-kozmpolitički duhovni stav weimarskih klasika u kojem se ideja čovječanstva kao cjeline povezuje s neoklasicističkim, grčkom anti-kom inspiriranim estetskim programom, na prijelazu iz 18. u 19. stoljeće u velikoj mjeri dijele i vodeći predstavnici ranoga njemačkog romantizma, napose braća August Wilhelm i Friedrich Schlegel. U 1810-im godinama može se u estetskim i političkim projektima romantičara primijetiti snažan zaokret prema patriotizmu i vjeri, stav koji u nekih kasnih romantičara prelazi i u mržnju prema drugim nacijama. Nema dvojbe da je upravo taj fenomen Goethea naveo na zapažanje o “pedanterijskoj uobraženosti” suvremenih njemačkih autora. S tim u vezi može se Goetheovo zauzimanje za “internacionalizaciju” njemačke književnosti protumačiti i kao njegovo opiranje tendencijama “nacionalizacije” koje uočava kod romantičara.

Bilo bi, dakako, pogrešno kada bi se djelovanje njemačkih romantičara svelo samo na njihovu sklonost prema “nacionaliziranju” književnosti, ponajprije stoga što su njihovi istaknuti predstavnici i sami održavali snažne veze sa svojim inozemnim kolegama. Kao istaknut primjer može se spomenuti August Wilhelm Schlegel koji svojim teorijskim spisima nije samo bitno utjecao na konstituiranje i razvitak nekih romantičkih pokreta u Europi, nego je godinama bio savjetnik i blizak suradnik gospođe de Staël i u tom svojstvu imao važan udjel u nastanku njezine knjige o Njemačkoj. S druge pak strane bilo bi također pogrešno prikazivati Goethea kao pristašu klasicizma i protivnika romantizma. Okolnost pak što se u njegovu kasnom djelu mogu naći indicije za jednu ili drugu tvrdnju upućuje na to da se ono ne može nedvojbeno povezati ni s jednim od dvaju estetskih programa; naprotiv, stari Goethe nije između njih samo oscilirao u svojoj književnoj produkciji, nego se o njima u više navrata očitovao na proturječan način. U svojim teorijskim spisima iz tog vremena¹⁰, ali i u nekim izjavama koje su zabilježili njegovi sugovornici, Goethe je izricao nedvosmisleno klasicističke stavove i pritom se gdjekad vrlo negativno

izjašnjavao o romantizmu. Često citiran primjer s tim u vezi njegova je opaska u razgovoru s Eckermannom iz godine 1829. u kojoj ono klasično označuje kao zdravo, a ono romantično kao bolesno (usp. Eckermann 1950: 70). Dok se u poetološkim očitovanjima njegova kasnog razdoblja zapaža sklonost klasicizmu, mogu se u njegovoj istodobnoj književnoj produkciji uočiti teme i strukturna načela koja u mnogočemu odgovaraju estetskim pozicijama romantizma. Kao značajni primjeri te srodnosti navode se Goetheovo napuštanje klasicističkih normi u romanima o Wilhelmu Meisteru i – nedvojbeno radikalnije – u *Faustu*, čiji su naslovni lik mnogi suvremenici doživljavali kao tipičnoga romantičkog, nerijetko i kao njemačkoga romantičkog junaka (usp. Schulz 1989: 296).

Tim bitnim proturječjem obilježena je i Goetheova komunikacija s istaknutim europskim romantičarima, činjenica koja je, kao što je naznačeno, usko povezana s nastankom njegova koncepta svjetske književnosti. Zanimljivo je da su te kontakte inicirali upravo ti autori – spomenuta su imena Byrona, Carlylea, Manzoniya te krug oko pariškog časopisa *Le Globe*; jednako je tako zanimljivo i to što ih je na uspostavljanje komunikacije s Goetheom potaknulo čitanje knjige *De l'Allemagne* gospođe de Staël. Ti autori, u pravilu znatno mlađi od Goethea, u weimarskom klasiku nisu vidjeli samo najviši književni autoritet svog doba, nego i romantičara, i to unatoč tome što ga francuska autorica u svojoj raspravi ne dovodi u izravnu vezu s romantizmom. Valja također spomenuti da je Goethe, pažljiv promatrač europske književne scene, itekako bio svjestan činjenice da njegovo djelo – baš kao i Schillerovo – inozemna čitalačka publika doživljava kao dio njemačkog romantizma. Njegov stav nakon čitanja knjige gospođe de Staël da “mi Nijemci ne bismo sami sebe tako lako prikazali kao što je to slučaj u tom schlegelovsko-staëlskom djelu” (cit. prema Fink 2003: 199) pokazuje da mu nije promakla činjenica da intenziviranje njegove recepcije u inozemstvu ne bilo moguće bez romantičkog konteksta, osobito bez gospođe de Staël i Schlegelova utjecaja na nju. Pritom nema dvojbe da je taj kulturni transfer bio od koristi za sve uključene strane: Goethe, čija je prisutnost u svijesti inozemne publike u tom vremenu bila znatno manje izražena, opet je stekao europsku slavu; njemački romantičari, prezentirajući weimarskog klasika kao glavnog predstavnika moderne, to jest romantičke, njemačke književnosti, znatno su poboljšali i svoj vlastiti status; naposljetku europskim romantičarima poput Germaine de Staël, Byrona, Scotta ili Manzoniya njemački je romantizam – uvećan Goetheovim i Schillerovim djelom – poslužio kao jedinstven uzor u vlastitoj afirmaciji.

Karakterističnim se u tom kontekstu mogu smatrati Goetheovi kontakti s Alessandrom Manzoniem. U članku *Klassiker und Romantiker in Italien, sich heftig bekämpfend* (Klasičari i romantičari u Italiji žestoko se sukobljavaju) koji je 1820. izašao u časopisu

¹⁰ Riječ je ponajprije o člancima *Antik und modern i Klassiker und Romantiker in Italien, sich heftig bekämpfend* iz 1820. godine. Više o tome u: Schulz 1989: 291–296.

pisu *Über Kunst und Altertum*, Goethe komentira suvremenu književnu kontroverzu što je u Italiji izbila nakon što je Manzoni objavio dramu kojom razbija kanonizirana klasicistička pravila i koja je potom dovela do stvaranja dvaju suprotstavljenih književnih tabora. Doduše, Goethe se ne izjašnjava u prilog neke od dviju skupina, no u tom kao i u još nekim člancima jasno se pokazuje da iznimno cijeni djelo mladog Talijana. U kojoj je mjeri pritom Manzoni pokušavao inscenirati kao “idealnu predodžbu alternativnog romantičara” (Matuschek 2017: 112), pa i kao “kamen temeljac za koncept svjetske književnosti” (Matuschek 2017: 113), u novije je vrijeme pokazao germanist Stefan Matuschek.

Goetheovo zalaganje za internacionalizaciju književnosti treba, prema Matuscheku, promatrati na pozadini njegova protivljenja “političkoj nacionalizaciji književnosti” na način “kako se u Njemačkoj uspostavila od vremena oslobodilačkih ratova protiv Napoleona” (Matuschek 2017: 113). Indikativno je pritom da svojim nastojanjem da inozemnu književnost “predstavi boljom alternativom u odnosu prema usporedivome u Njemačkoj”, Goethe zanemaruje ili pak iskrivljeno prikazuje “bitne karakteristike Manzoni i Manzonijevih djela” (Matuschek 2017: 115). Tako on religioznu liriku talijanskog autora (*Inni sacri – Svete himne*, 1815) smatra “novom i individualnom” te obilježenom “naivnim smislom” i “stanovitom smjelošću duha”; taj nalaz se po Matuscheku može držati načelno ispravnim, no on u biti polazi od “pogrešne pretpostavke” da je Manzoni katolicizam onog vremena “naivan”, to jest “urođen” (za razliku od konvertita među njemačkim romantičarima čiji je katolicizam proizišao iz ponovnog otkrića srednjovjekovne religiozne književnosti i otuda je neautentičan). Goethe pritom, navodi Matuschek, previđa da je Manzoni, koji je doista odrastao u katolicizmu, u mladosti stekao kritičan stav prema toj konfesiji, da bi tek po vjenčanju s konvertiranom kalvinisticom postao sljedbenikom “jansenistički usmjerenog katolicizma” (Matuschek 2017: 112); ta okolnost, posve usporediva s “konverzijom”, može se otuda smatrati srodnom konverzijama njemačkih romantičara poput Friedricha Schlegela koji su se odrekli protestantizma i prešli na katolicizam.

U slučaju Manzoni ne može se uočiti samo obrat prema religiji, što podsjeća na slične pojave kod njegovih njemačkih suvremenika. I tendencija prema nacionalnom koja od 1810-ih godina izbija u prvi plan u njemačkom romantizmu i u usporedivim pokretima drugih europskih zemalja, itekako je zamjetljiva i u djelima talijanskog autora. U nacionalno-patriotskom ključu naglašeno su čitane njegove povijesne drame *Il Conte di Carmagnola* (*Grof Carmagnola*, 1820) i *Adelchi* (1822) te povijesni roman *I promessi sposi* (*Zaručnici*, 1827), djela čije je estetske kvalitete Goethe u više navrata isticao i zbog toga od autora primao riječi duboke zahvalnosti. Goetheove pohvale odnosile su se međutim na Manzonijevo oblikovanje

općeljudskih pitanja putem povijesne građe, a ne i na tipično romantičnu temu domovinske povijesti. I dok se Goethe jedva osvrnuo na nacionalnu dimenziju spomenutih djela, Manzoni je suvremenici, baš kao i kasniji čitatelji, itekako čitali u nacionalno-političkom kontekstu, ponajprije kao prikrivenu kritiku austrijske vladavine u sjevernoj Italiji, a nerijetko i kao poziv za nacionalno ujedinjenje Talijana.

U Goetheovu kasnom djelu, kao što je spomenuto, i inače se često može naići na nedosljednosti te vrste. Njegov pledoaje za Manzoni i neke druge inozemne romantičare trebalo bi stoga, zaključuje Matuschek, promatrati kao “strategiju iz vlastitih interesa”, kao pristup “koji se naročito ne brine za posebnosti onoga za što se navodno zalaže” (Matuschek 2017: 123). U tom načinu postupanja vidljiva je autorova nakana da “nasuprot patriotskim, vjerskim i idealističkim tendencijama njemačkih romantičara uspostavi međunarodno solidarno zajedništvo općeljudski usmjerene, senzualno-realističke književnosti”, namjera koja se “u potpunosti uklapa i u koncept svjetske književnosti” (Matuschek 2017: 124). Tako se i u tom segmentu Goetheova kasnog djela naziru proturječnosti: “klasično i romantično, nacija i kozmopolitizam” postavljaju se jedno pored drugoga, a u toj “želji za izmirenjem, za posredovanjem suprotnosti”, kako primjećuje Gerhard Schulz, “kulminira ono što je Goethe od svojih razmišljanja o umjetnosti kanio posredovati suvremenici”; jednima je stoga mogao “biti njihov klasik”, drugima pak, i pritom osobito strancima, “postao je njemački romantičar” (Schulz 1989: 295).

Nema dvojbe da je ambivalentnost kojom je Goetheova ideja svjetske književnosti obilježena od samih početaka, imala značajnu ulogu i u tome što se diskusija o konceptu ubrzo u toj mjeri osamostalila, a potom krenula u različitim, nerijetko i oprečnim pravcima, da bi iz polazne misli ubrzo nastalo nešto posve drugo od onoga što je njezin inicijator zamislio. Posebno proturječnom pokazala se u tom kontekstu Goetheova izjava o navodnom gubitku supstancije nacionalne književnosti i istodobno rastućoj relevantnosti svjetske književnosti, izjava koja je od samih početaka diskusije tumačena na vrlo različite, pa i dijametralno suprotstavljene načine: “Narodna književnost ne znači više mnogo, primiče se vijek svjetske književnosti, i sad mora svatko pripomoći, da ubrza njegov dolazak” (Eckermann 1950: 53). Ambivalentnost Goetheove tvrdnje pokazuje se već i u tome što u drugoj polovici 1820-ih, razdoblju u kojem ju je zabilježio Eckermann, tek nastaju temelji za institucionalno konstituiranje njemačke nacionalne književnosti – njemačka nacionalna filologija dobiva svoje prve jasne obrise, osnivaju se sveučilišne katedre za njemačku književnost, razrađuju se koncepti nacionalno utemeljene povijesti književnosti. Objavljivanje *Povijesti poetske nacionalne književnosti Nijemaca* (*Geschichte der poetischen National-Literatur der Deutschen*, 1835–1842) iz pera Georga Gottfrieda

Gervinusa, nedvojbeno najpoznatijeg ploda te vrste, Goethe više nije doživio, no te i slične težnje za “nacionaliziranjem” književnosti u Njemačkoj, a napose kod romantičara, pratio je s iritacijom. Jednako tako nisu mu promakli usporedivi procesi kod drugih europskih naroda koji su – nerijetko slijedeći upravo njemački uzor – krenuli u osnivanje vlastitih nacionalnih književnosti i filologija.

No treba li na osnovi Goetheove iritiranosti suvremenim nacionalizmima zaključiti da se on odrekao i ideje nacionalne književnosti? U njegovim lakonskim očitovanjima svjetska se književnost pojavljuje u nedvojbeno afirmativnom smislu, nacionalna književnost pak, koja “ne znači više mnogo”, kao neprijemljiva vremenu, kao zastarjela. Želi li Goethe time istodobno reći da bi nastajuća svjetska književnost kao “napredan” koncept trebala zamijeniti “nazadne” nacionalne književnosti? Promatraju li se Goetheove izjave o svjetskoj književnosti u tom svjetlu – a to se među ostalima učinili Marx i Engels u *Komunističkom manifestu*¹¹, svjetska i nacionalna književnost pokazale bi se kao dva alternativna koncepta koji se međusobno u potpunosti isključuju.

Ipak, mnogo toga govori u prilog tezi – a na to je u novije vrijeme upozorio Dieter Lamping – da bi takvo tumačenje “prenapregnulo” Goetheovu ideju svjetske književnosti; iz Goetheovih izjava ne može se naime iščitati “da je podjela u nacionalne književnosti samo privremena, da je u biti proizišla iz političkog razmišljanja u nacionalnim kategorijama koje će kad-tad zastarjeti, ako već i nije” (Lamping 2010: 60). Prema Goetheovu shvaćanju, smatra Lamping, svjetska i nacionalna književnost predstavljaju “dva različita koncepta književnosti koji se logički međusobno ne isključuju” (Lamping 2010: 61): na jednoj strani književnost se pojavljuje kao nacionalni fenomen pri čemu se “različitost jezika” navodi kao “presudni razlog različitosti književnosti”, i to stoga što se “u jeziku, a time i u književnosti” izražava “posebnost nacije” (Lamping 2010: 61). Nasuprot tome, u konceptu svjetske književnosti riječ je o internacionalnom fenomenu pri čemu je manje važna “njezina vezanost za jezik od njezina poetskog ustroja (...), posebno zajedničkog repertoara oblika, postupaka, tema i motiva iz kojega se načelno napajaju sve književnosti” (Lamping 2010: 62). Objе ideje, nastavlja Lamping, temelje se na različitim perspektivama – nacionalna književnost na “različitosti književnosti”, svjetska književnost pak na “povezanosti svekolike književnosti” – i to je razlog što ne tvore “logičnu dihotomiju”; treba ih stoga “pojmiti komplementarno” jer naglašavaju “dva različita, ali uvijek temeljna aspekta književnosti”. Ili, drugim riječima:

Svjetska književnost uvijek je nacionalna književnost – kao što i nacionalna književnost uvijek može biti svjetska književnost ako u Goetheovu smislu sudjeluje u međunarodnoj razmjeni. Svjetska književnost nije književnost za sebe. Ona ne postoji *porod* ili *iznad* nacionalnih književnosti, nego *u njima* – čak i kada *među njima* posreduje. (Lamping 2010: 63)

Primijene li se ta razmišljanja na Goetheove izjave o svjetskoj književnosti, teza o komplementarnosti dvaju pojmova može se prepoznati prije svega u tome što se weimarski klasik u tim prigodama u pravilu referira na uzajamne odnose njemačke i drugih zapadnoeuropskih književnosti. Pritom se ne radi samo o spomenutom upozorenju Nijemcima da će se provincijalizirati ako “ne provir[e] iz uskog kruga svoje okoline” (Eckermann 1950: 52). Ključnim se na toj pozadini čini Goetheovo mišljenje da je Nijemcima u nastajanju svjetske književnosti “namijenjena časna uloga”; jer, nastavlja Goethe,

sve nacije usmjeruju pogled na nas, hvale nas i kude, preuzimaju i odbacuju, oponašaju i iskivljuju, razumiju nas ili ne, otvaraju ili zatvaraju svoja srca: sve to moramo prihvaćati ravnodušno jer cjelina je za nas od velike vrijednosti. (cit. prema Strich 1946: 369)

U posljednjim desetljećima života Goethe je sa zadovoljstvom promatrao kako njemačka književnost zadobiva sve veće značenje u međunarodnom kontekstu, posebno u Francuskoj i Engleskoj; s druge pak strane – čega je također bio svjestan – analogna se recepcija engleske i francuske književnosti u Njemačkoj uobičajila još nekoliko desetljeća ranije. Da takva interakcija uzajamnih procesa kulturne razmjene bitno pridonosi uzajamnom uvažavanju autora različitih nacionalnih književnosti, a time i ideji svjetske književnosti, Goethe je bio čvrsto uvjeren. Razumije se da njegovu napomenu o “posebnoj ulozi” Nijemaca ne bi trebalo shvatiti u smislu zalaganja za neku vrstu “nacionalne misije”. Naprotiv, riječ je o njegovoj procjeni da je spomenuta “časna uloga namijenjena” Nijemcima ponajprije zbog njihova središnjeg geografskog položaja u Europi i njihova iznimno snažnog udjela u procesima kulturnog posredovanja, napose u prevođenju sa stranih jezika. U tom bi se smislu ranija pionirska postignuća Nijemaca na tom polju mogla shvatiti kao naviještanje ekspanzije međunarodne kulturne razmjene koja je u svome punom zamahu, kako je višestruko istaknuto, uslijedila po okončanju napoleonskih ratova. Kao što bi u uvjetima novog razdoblja mira države ponovo trebale tražiti putove zbližavanja i pritom se uzajamno “korigirati”, tako bi u Goetheovim očima, kako ističe engleski germanist Jeremy Adler, kultura trebala dati prilog civiliziranju nacija. Utoliko se i Goetheove izjave o svjetskoj književnosti mogu shvatiti “u smislu internacionaliziranja umjetnosti” (Adler 2017: 30).

Zaključno se može naglasiti da se Goethe svojom idejom svjetske književnosti u prvom redu referira na nove kontekste komunikacije u europskoj kulturi i

¹¹ “Nacionalna jednostranost i ograničenost sve su manje moguća i iz mnogih nacionalnih i lokalnih književnosti stvara se svjetska književnost” (Marx i Engels 2008: 566) – “Die nationale Einseitigkeit und Beschränktheit wird mehr und mehr unmöglich, und aus den vielen nationalen und lokalen Literaturen bildet sich eine Weltliteratur” (Marx i Engels 1968: 529).

književnosti prve trećine 19. stoljeća: u estetskom smislu taj se pojam odnosi na uznapredovali proces diversifikacije književnosti i kulture, u medijalnom na dinamičan razvitak izdavaštva, a s tim u vezi i književnog prevodilaštva, u socijalno-ekonomskom pak na velik napredak trgovinske razmjene i prometa i posljedično intenziviranje duhovne razmjene između književnika i intelektualaca raznih nacija. Pojam *Weltliteratur* počeo se širiti književnim i kulturnim krugovima još za Goetheova života, a iz pera inicijatorovih korespondenata potječu i prvi njegovi prijevodi: Carlyle ga je preveo na engleski kao *world literature*, na francuski je pak preveden u časopisu *Le Globe* kao *littérature occidentale ou européenne* (da bi se kasnije u tom jeziku ustalio termin *littérature mondiale*, u novije vrijeme i *littérature-monde*, ali u specifičnom značenju).

Nakon Goetheove smrti rasprava o svjetskoj književnosti, kao što je spomenuto, vrlo se brzo osamostalila i postala nešto posve drugo od onoga što je njezin začetnik imao pred očima. Nema sumnje da je s tim semantičkim promjenama – kako primjećuje Lamping (2010: 105) – usko povezan i uspjeh pojma u svjetskim razmjerima. Već zarana stvorila su se njegova dva osnovna značenja što i danas dominiraju poimanjima svjetske književnosti – kvalitativno i kvantitativno: u skladu s prvim od dvaju značenja svjetskom se književnošću smatraju kanonska djela, djela kojima se, po uvjerenju mnogih, pripisuju “nacionalne”, “svevremenske” vrijednosti, dok se s druge strane, u kvantitativnom smislu, svjetska književnost smatra ukupnom sumom svih književnosti svijeta, podjednako starih i novih, velikih i malih, pisanih i usmeno tradiranih. Premda i “normativni” i “aditivno-sumarni” pristup na stanovit način participiraju u Goetheovoj ideji svjetske književnosti, u svojoj ga cjelini oni ipak mimoilaze.

Od dvaju dominantnih gledanja na svjetsku književnost treba stoga razlikovati Goetheov koncept koji je u prvom redu usmjeren na uočavanje transformacija suvremenih društvenih struktura i njihovih povezanosti s univerzalnim značajem književnosti koja nastaje u promijenjenim prilikama. Iz tog spleta okolnosti, karakterističnog za ranu modernu, proizlazi i ambivalentnost, a time i otvorenost Goetheove ideje svjetske književnosti: s jedne strane weimarski je klasik ushićen vizijama donedavno neslučenih mogućnosti što sve više i više postaju stvarnost, s druge pak strane on jasno izriče i svoju bojazan da bi ishod tog procesa moglo biti niveliranje i uniformiranje kulture i umjetnosti. U potonjem se smislu mogu shvatiti i refleksije Ericha Auerbacha o pojmu svjetske književnosti nastale polovicom 20. stoljeća: naočigled sve snažnijih globalizacijskih procesa, upozorava njemački filolog, prijeti opasnost da veliko mnoštvo jezika i književnosti u skorašnjoj budućnosti nestane i da naposljetku preostanu samo jedan jezik i jedna književnost, odnosno da se ideja svjetske književnosti – paradoksalno – ostvari i u isti mah uništi.

Auerbachovim poticajem su se nekoliko desetljeća kasnije nadahnuli teoretičari kulture poput Edwarda Saïda i Homija Bhabhe u nastojanju da stanje književnosti prikažu u uvjetima opće globalizacije. Uz to shvaćanje, što se opire dominaciji velikih zapadnih kultura i teži za emancipiranjem niza zapostavljenih kultura drugih dijelova svijeta, pojam svjetske književnosti se potkraj 20. i početkom 21. stoljeća vrlo često pripisuje i korpusu djela koja se uspijevaju probiti i zaživjeti izvan granica jezika na kojem su napisana. Lamping taj fenomen obuhvaća “intertekstualnim pojmom svjetske književnosti”, pri čemu intertekstualnost generira vrlo kompleksnu mrežu odnosa za koju je karakteristično da tekstovi dopijevaju u kontekste što prekoračuju izvorne jezike i književnosti stvarajući pritom navlastitu “internacionalnu povezanost književnosti” (Lamping 2010: 110). No rasprava o tim dvjema istaknutim koncepcijama svjetske književnosti našeg doba – u mnogočemu nadahnutima Goetheovim zamislima – prekoračila bi okvire ovog rada.

LITERATURA

Adler, Jeremy 2017. “‘die Epoche der Welt-Literatur ist an der Zeit’. Goethe und die Erfindung der modernen Dichtung”, u: *Goethe-Jahrbuch*, 134. Göttingen: Wallstein, str. 27–38.

Auerbach, Erich 1952. “Philologie der Weltliteratur”, u: Muschg, Walter – Staiger, Emil (ur.) *Weltliteratur. Festgabe für Fritz Strich zum 70. Geburtstag*. Bern: Franke Verlag, str. 39–50.

Auerbach, Erich, Saïd, Marie, Saïd, Edward 1969. “Philology and ‘Weltliteratur’”, u: *The Centennial Review*, vol. 13, br. 1, str. 1–17. URL: <http://www.jstor.org/stable/23738133>. Pristup: 15. svibnja 2019.

Birus, Hendrik 2000. “The Goethean Concept of World Literature and Comparative Literature”, u: *CLCWeb: Comparative Literature and Culture* 2.4. URL: <https://doi.org/10.7771/1481-4374.1090>. Pristup: 15. svibnja 2019.

Birus, Hendrik 2007. “Weltliteratur”, u: Jan-Dirk Müller (ur.) *Reallexikon der deutschen Literaturwissenschaft. Band III*. Berlin – New York: Walter de Gruyter, str. 825–827.

Birus, Hendrik 2017. “Goethes Zeitschrift ‘Ueber Kunst und Alterthum’ als Kontext seiner Idee der Weltliteratur”, u: *Goethe-Jahrbuch*, 134, Göttingen: Wallstein, str. 90–98.

D’haen, Theo, Damrosch, David, Kadir, Djelal (ur.) 2012. *The Routledge Companion to World Literature*. New York – London: Routledge.

Donat, Sebastian 2017. “Weltliteratur als Teilnahme und Interferenz – ‘Helena in Edinburg, Paris und Moskau’”, u: *Goethe-Jahrbuch*, 134, Göttingen: Wallstein, str. 99–110.

Eckermann, Johann Peter 1950. *Razgovori s Goetheom: izbor*. Preveo Zdenko Škreb. Zagreb: Zora.

Eckermann, Johann Peter 1987. *Gespräche mit Goethe: in den letzten Jahren seines Lebens*. Ur. Fritz Bergemann. Frankfurt am Main: Insel.

Fink, Gonthier-Louis 2003. “Weltbürgertum und Weltliteratur. Goethes Antwort auf den revolutionären

Messianismus und die nationalen Eingrenzungstendenzen seiner Zeit”, u: Klaus Magner (ur.) *Goethe und die Weltkultur*, Heidelberg: Winter, str. 173–225.

Goethe, Johann Wolfgang 1981. “Schriften zur Kunst und Literatur. Maximen und Reflexionen”, u: *J.W.G.: Werke in 14 Bänden. Hamburger Ausgabe. Hrsg. v. Erich Trunz und Hans Joachim Schrimpf*, 12, München: Beck (= HA12).

Goßens, Peter 2011. *Weltliteratur. Modelle transnationaler Literaturwahrnehmung im 19. Jahrhundert*. Stuttgart – Weimar: Metzler.

Goßens, Peter 2017. “‘Neue Weltliteratur’? Goethes Weltliteratur-Begriff im Kontext der Globalisierung”, u: *Goethe-Jahrbuch*, 134, Göttingen: Wallstein, str. 39–46.

Grillparzer, Franz 1990. “Selbstbiographie”, u: *Grillparzers Werke in drei Bänden. Ausgewählt und eingeleitet von Claus Träger* 1. Berlin – Weimar: Aufbau-Verlag, str. 95–270 (= GWI).

Hitzke, Diana, Finkelstein, Miriam (ur.) 2018. *Slavische Literaturen der Gegenwart als Weltliteratur – Hybride Konstellationen*. Innsbruck: Innsbruck University Press.

Jens, Walter 1988. *Nationalliteratur und Weltliteratur – von Goethe aus gesehen. Essay*. München: Kindler.

Jurt, Joseph 2012. “Das Konzept der Weltliteratur – ein erster Entwurf eines internationalen literarischen Feldes?” u: Bachleitner, Norbert (ur.) “*Die Bienenfremder Literaturen*”: *der literarische Transfer zwischen Großbritannien, Frankreich und dem deutschsprachigen Raum im Zeitalter der Weltliteratur (1770–1858)*. Wiesbaden: Harassowitz, str. 23–44.

Jurt, Joseph 2018. “Goethes Konzept der ‘Weltliteratur’: Ein Programm für eine Wissenschaft der Literaturen der Welt”, u: Gwozdz, Patricia A. – Lenz, Markus (ur.) *Literaturen der Welt. Zugänge, Modelle, Analysen eines Konzepts im Übergang*. Heidelberg: Winter, str. 61–77.

Kemper, Dirk 2007. “Nationale Differenz vor der Ausdifferenzierung nationaler Literaturwissenschaften. Goethes Konzept der Weltliteratur als Res publica litteraria der Moderne”, u: *Russkaja germanistika. Ezhegodnik Rossijskogo sojuza germanistov*, 3, str. 20–41.

Koch, Manfred 2000. “Deutsche Welterleuchtung oder globaler Ideenhandel? Der Topos von der Übersetzung Deutschland in Goethes Konzept der ‘Weltliteratur’”, u: Athenäum. Jahrbuch der Friedrich Schlegel-Gesellschaft, 10, str. 29–53.

Koch, Manfred 2009. “‘Weltliteratur’ in Goethes Altersroman ‘Wilhelm Meisters Wanderjahre’”, u: *Goethe-Jahrbuch*, 126, Göttingen: Wallstein, str. 138–148.

Lamping, Dieter 2010. *Die Idee der Weltliteratur. Ein Konzept Goethes und seine Karriere*. Stuttgart: Kröner.

Lamping, Dieter 2017. “Goethes Idee der Weltliteratur in der Gegenwart. Milan Kundera, Joseph Brodsky und andere”, u: *Goethe-Jahrbuch*, 134, Göttingen: Wallstein, str. 47–51.

Lange, Victor 1971. “Nationalliteratur und Weltliteratur”, u: *Goethe: Viermonatsschrift der Goethe-Gesellschaft. Neue Folge des Jahrbuchs*, 33, str. 15–30.

Matuschek, Stefan 2017. “Goethes Manzoni: Wunschbild eines Romantikers”, u: *Goethe-Jahrbuch*, 134, Göttingen: Wallstein, str. 111–124.

Naumann, Manfred 1971. “Goethes Auffassung von den Beziehungen zwischen Weltliteratur und Nationalliteratur und deren Bedeutung für die heutige Zeit”, u: *Goethe: Viermonatsschrift der Goethe-Gesellschaft. Neue Folge des Jahrbuchs*, 33, str. 31–45.

Samarin, Roman M. 1971. “Goethe und die Weltliteratur”, u: *Goethe: Viermonatsschrift der Goethe-Gesellschaft. Neue Folge des Jahrbuchs*, 33, str. 1–14.

Schlegel, August Wilhelm 1965. *Geschichte der romantischen Literatur. Kritische Schriften und Briefe IV*. Stuttgart: Kohlhammer.

Strich, Fritz 1946. *Goethe und die Weltliteratur*. Bern: A. Francke.

Takahashi, Yoshito 2009. “‘Weltliteratur’ bei Wieland und Goethe”, u: *Goethe-Jahrbuch*, 126, Göttingen: Wallstein, str. 27–39.

Weber, Peter 1977. “Die Herausbildung des Begriffs Weltliteratur”, u: Günther Klotz, Winfried Schröder und Peter Weber (ur.) *Literatur im Epochenumbruch. Funktionen europäischer Literaturen im 18. Und beginnenden 19. Jahrhundert*, Berlin – Weimar: Aufbau-Verlag, str. 531–614.

Weber, Peter 1998. “Weltliteratur”, u: Bernd Witte *et al.* (ur.) *Goethe-Handbuch*. Stuttgart – Weimar: Metzler, 4/2, str. 1134–1137.

SUMMARY

GOETHE’S IDEA OF WELTLITERATUR ON THE OCCASION OF THE ANNIVERSARY OF THE “JOURNAL OF WORLD’S LITERATURE”

The idea of *Weltliteratur*, which Goethe formulated in the second half of the 1820s, was inspired not only by his encounter with other European and non-European literatures of different epochs, which Weimar Classic showed keen interest for all his life; it was in many ways spurred by his insight into an accelerated modernization of the literary and cultural machine of one hand, and, on the other hand, a desire for reconciliation among the European nations after protracted (Napoleonic) wars. This was about a particular literary concept in which Goethe strives to position literature within the modern, in the gap between the process of “internationalization” and “nationalization,” between its ever greater exposure to the globalizing trends and its ever stronger national differentiation in the face of the advanced processes of integration of the contemporary nations and their cultures. When coining the term, Goethe did not pursue a sustained approach, so that his primarily associative statements do not provide an argumentative ground whereby to fix the meaning of the concept of *Weltliteratur*. It is this openness of the concept that has generated the discussion about world literature which has gone on until today and has been creating new referential frameworks.